

PAPER DETAILS

TITLE: Ortopedik Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Din Egitimi İhtiyaç ve İçeriklerine Yönelik Görüşleri

AUTHORS: Burak PEKCAN,Cemal TOSUN

PAGES: 125-158

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2999534>

ORTOPEDİK ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇ VE İÇERİKLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ*

Burak PEKCAN** - Cemal TOSUN***

Öz

Bu makale, ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçları ve bu din eğitiminin içerik ve metoduna ilişkin görüşleri bağlamında kurgulanmıştır. Çalışmanın amacı ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçları ile din eğitiminin içerik ve yöntemine yönelik görüşlerini betimsel bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Çalışma grubu ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenen ortopedik engelli çocuğu olan 20 ebeveyninden oluşmaktadır. Veriler betimsel analiz yöntemi ile çalışmanın problematiği doğrultusunda belirlenen tema ve başlıklara göre kodlanarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, ebeveynlerin görüşlerinden hareketle, ebeveynlerin din eğitimine ihtiyaçları olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynler kendilerine yönelik din eğitimi içeriklerinin dinin engellilere sağladığı kolaylıklar, engelliliğin dindeki yeri, imtihan ve ahiret inancının engellilere katkısı şeklinde olabileceğini tavsiye etmişlerdir. Ebeveyn-

* Bu makale yazarın Prof. Dr. Cemal Tosun danışmanlığında 2022 yılında tamamladığı “Ortopedik Engelli Bireye Sahip Ebeveynlerin Din Eğitimi İhtiyaçlarının İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı
e-posta: burakpekcan@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6395-8855

*** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
e-posta: tosun@divinity.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9941-4769

Atıf/Cite as: Pekcan, Burak- Tosun, Cemal. “Ortopedik Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Din Eğitimi İhtiyaç ve İçeriklerine Yönelik Görüşleri”. *Dini Araştırmalar* 26/64 (Haziran 2023), 125-158. <http://doi.org.10.15745/da.1262464>

ler, engelliliğe dair kitap ve broşürler hazırlanarak ve evde ve rehabilitasyon merkezlerinde din eğitimi programları düzenlenerek kendilerine din eğitimi verilmesinin faydalı olacağını düşünmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Engellilik, Ortopedik Engellilik, Ortopedik Engelli Çocuğu Olan Ebeveynler.

Opinions of Parents with Orthopedically Disabled Children on Religious Education Needs and Contents

Abstract

This article has been designed in the context of the religious education needs of parents with orthopedically disabled children and their views on the content and method of this religious education. The aim of the study is to reveal the religious education needs of parents with orthopedically disabled children and their views on the content and method of religious education from a descriptive point of view. In this study, one of the qualitative research methods case study was preferred. The study group consists of 20 parents determined by the maximum diversity sampling, one of the purposive sampling methods. The data were analyzed by coding according to the themes and titles determined in the context of the problematic of the study with the descriptive analysis method. As a result of the study, it was determined that parents need religious education based on the opinions of the parents. Parents suggested that the content of religious education for them could be in the form of the convenience in which religion provides for the disabled, the place of disability in religion, the test and the contribution of belief in the hereafter to the disabled. Parents think that it would be beneficial to provide them with religious education by preparing books and brochures on disability and by organizing religious education programs at home and in rehabilitation center.

Keywords: Religious Education, Disability, Orthopedic Disability, Parents with an Orthopedically Disabled Child.

Summary

Disability is a situation that people can encounter at any time and leaves significant psychological effects. Disability can occur from birth or later. There are various types of disability. Physical disability is one of these types of disability. Physical disability is the state of permanent loss in any organ of the human being or in the functions of the organs. Orthopedic disability, which

is included in physical disability, can be defined as anatomical or functional abnormalities of the musculoskeletal system that develops at birth or during growth or active life. Orthopedic disability is divided into three groups as mild, moderate and severe. Individuals with mild orthopedic disabilities can carry out daily routines themselves. While moderately orthopedically handicapped people can get a little help, severely orthopedically handicapped people are bedridden or dependent on vehicles such as wheelchairs. From this point of view, the approaches towards disabled individuals and their parents also change according to the level of disability.

Disability status leaves psychological and sociological effects on the disabled person and his/her environment. Those most affected by the disability are the parents of the disabled individual. Parents experience various problems in accepting and coping with the disability. Having a disabled child often leaves a negative impact on parents. The family is important as it is the place where a child receives his first education. It is important that parents are prepared and equipped for these questions and interrogations, as their parents are the ones who deal with all kinds of questions and inquiries of children with disabilities. In this respect, it may be beneficial to provide parents and religious education in terms of both accepting the disability of their children and helping them with their questions and problems.

One of the most important functions of religion is to create awareness that people will receive rewards for the difficulties they face, to prioritize patience and to help them cope with the difficulties encountered. Religion is one of the easiest and most reliable shelters for parents with disabled children and disabled individuals to overcome their disability. Therefore, religious education, spiritual counseling and guidance services for parents can facilitate their assessment of their children's disability in terms of religious coping.

As children become aware of their disability, they adopt a questioning attitude. These questions and inquiries about disability are mostly 'why am I disabled?', 'Why did Allah create me as disabled?', 'Why does disability exist?', 'Is disability destiny?' and 'is/will there be a reward for disability?' is in the form. Questions and inquiries about disability sometimes appear with religious content. It is also important that parents have religious knowledge competence in overcoming the questions and problems of persons with disabilities in the religious context. This article has been designed in the context of the religious education needs of parents with orthopedically disabled children and their views on the content and method of this religious

education. The aim of the study is to reveal the religious education needs of parents with orthopedically disabled children and their views on the content and method of religious education from a descriptive point of view. In this study, case study, one of the qualitative research methods, was preferred. The study group, on the other hand, consists of 20 parents with orthopedically disabled children, who were determined by the maximum diversity sampling, one of the purposive sampling methods. The data were analyzed by coding according to the themes and titles determined in line with the problematic of the study with the descriptive analysis method.

Parents of disabled children stated that the content of religious education to be prepared for them should be in the context of the convenience's religion provides to the disabled and the place of disability in religion. Parents think that they should have information about the place of disability in religion in order to be able to answer their children's religious questions and problems. In addition, parents stated that thanks to the test and belief in the Hereafter, it became easier for their children to cope with their disability. Another point to be considered in religious education for parents is the example of the lives of the prophets and companions. The methods of coping with the difficulties faced by the prophets make a positive contribution to the disabled individual and their parents. The ability of the disabled Companions to cope with the difficulties brought by disability and to accept the disability also provides motivation for the disabled person and their parents.

Parents with a disabled child spend most of their time with their children and hardly have time for themselves. This is a situation that should be considered in the religious education to be prepared for parents. Since it is not possible for parents to receive education with their disabled children in various institutions and organizations, it may be beneficial to provide religious education through books and brochures for parents. In addition to the use of books in educational activities, it is also known that they were preferred in the treatment of some mental illnesses during the Ancient Greek periods. This method is called bibliotherapy. Bibliotherapy is the use of works in the relevant literature for therapeutic purposes through a therapist.

Parents stated that they could not go out of the house alone due to the disability of their children and that they could not enter any environment with their children. Therefore, planning of home education and religious education processes will facilitate the participation of parents. On the other hand, one of the places where parents spend the most time is rehabilitation centers. Some

of the parents think that religious education content can be provided for them in rehabilitation centers where they often take their children and spend most of their days. Since special education and rehabilitation centers are designed for disabled individuals, it is easier for disabled individuals and their parents to access these institutions and places. Religious education programs for parents can be organized during various activities of disabled children in rehabilitation centers.

Giriş

Engellilik, insanın hayatın her anında karşılaşabildiği ve psikolojik olarak oldukça önemli etkiler bırakan bir durumdur. Engellilik durumu doğuştan olabileceği gibi sonradan birtakım kaza ve hastalık gibi sebeplerden dolayı da ortaya çıkabilmektedir (Erkan, 1990, 4). Bedensel engellilik, insanın herhangi bir organında veya organların işlevlerinde kalıcı kayıpların olması durumu olarak nitelendirilmektedir. “Bedensel engellilik içerisinde değerlendirilen ortopedik engellilik ise insanın doğumunda veya büyüme sürecinde veya aktif yaşamı içerisinde gelişen kas-iskelet sisteminin anatomik veya fonksiyonel anormallikleri” (Turanalp, 2018, 190) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte “ortopedik engellilik, bireyin günlük aktivitelerini bağımsız olarak yerine getirebilmesini, iş hayatına katılabilmesini, istediği şeye hedeflediği zamanda ulaşabilmesini, sosyal çevre ve toplumsal hayata uyum sağlayabilmesini zorunlu hale getiren engellilik grubu içerisinde yer almakta olup bu engel grubu bireyin sosyal çevresi ve içerisinde yaşamını sürdürdüğü toplum tarafından sakat, felçli, kötürüm, yatalak, topal, düztaban, kambur gibi çeşitli faktörlerin yanı sıra doğum sırasında ve bireyin ileriki dönemlerinde geçirmiş olduğu kazalar ve hastalıklar neticesinde merkezi sinir sisteminin zedelenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır” (Öztürk, 2006, 43-44). Ortopedik engelli bireyler ise kas ve iskelet sisteminde yetersizlik ve eksiklik bulunan kişiler olarak ifade edilebilir. Ataman ve arkadaşları, ortopedik engelliliği hafif, orta ve ağır olmak üzere üç gruba ayırmışlardır. “Hafif düzeyde ortopedik engellilik; bireyin yeme, içme, giyinme, temizlik gibi kendi kişisel bakımını ve toplumsal hayata katılımını başka birisinin yardımına ihtiyaç duymaksızın yerine getirememesi veya kısmen ihtiyaç duyarak yerine getirmesi, uygulanacak tıbbi tedavi yöntemiyle kaba motor becerilerinin kalitesini artırma potansiyeli olması, müdahale edilmemesi durumunda ise becerilerinin kalitesinde gerileme ihtimalinin ortaya çıkması durumudur” (Öztürk, 2006, 43). “Orta düzeyde ortopedik engellilik; bireyin günlük yaşamını, alışlagelmiş tekrar eden gereklerini yerine

getirme konusunda az da olsa başka birsinin yardımına veya yürütme cihazı, koltuk değneği gibi aletlerin desteğine ihtiyaç duyması, vücudun fonksiyonlarını yerine getirmesine engel olan duygu-algı bozuklukları bulunması durumudur” (Öztürk, 2006, 43). “Ağır düzeyde ortopedik engellilik ise bireyin günlük hayatın alışlagelmiş tekrar eden gereklerini yerine getirme konusunda başka birinin yardımı olmaksızın devam ettiremeyecek düzeyde düşkün olması, tam manasıyla yatağa bağımlı veya tekerlekli sandalye gibi araçlara bağlı durumda bulunan vücudun fiziksel yapısının fonksiyonlarını yerine getirememesi durumudur” (Öztürk, 2006, 43). Bu tanımlardan hareketle ortopedik engelli bireylerin, engellilik düzeylerine göre farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Hafif düzeyde ortopedik engelli birey ve ebeveynine yönelik yaklaşımlar, manevi ve dini danışmanlık desteği ile ağır düzeydeki engelli birey ve ebeveynine yönelik yaklaşımlar arasında farklılık olması beklenmektedir.

Engellilik, birey ve çevresinde psikolojik ve sosyal açıdan etkiler bırakmaktadır. Bu bakımdan bireyin engellilik durumundan en çok etkilenen kişiler arasında aile bireyleri yer almaktadır. Ortopedik engelli birey ve ebeveynlerinin yaşadığı zorluklar, genellikle engellilik durumunu kabullenme ve toplumsal açıdan kabullenilme noktasında odaklanmaktadır (Turanalp, 2018). Özellikle de ebeveynler çocuklarının engelli olmaları durumundan çoğu zaman olumsuz olarak etkilenmektedirler. Bu durum ebeveynlerin psikolojik ve sosyal sorunlar yaşamalarına da yol açabilmektedir. Aile toplumun en temel yapısı olması ve çocuğun ilk eğitimlerini aldıkları yer olması bakımından önemlidir. Çocuğun hayata hazırlanması, karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesinde aile ve aile eğitiminin önemli bir yeri vardır. Nitekim engelli bireylerin de karşılaştıkları zorluklarla başa çıkma ve hayata hazırlanmaları açısından aile eğitimi önemlidir. Ayrıca ebeveynler çocuklarına her koşulda yanında olduğunu hissettirmekte ve sosyal eksikliklerini gidermek açısından yardımcı olmaktadır. Engelli bireylerin engellilik durumunu kabullenmesi ve engellilikle başa çıkmasına yardımcı olabilmeleri açısından ebeveynlere yönelik eğitim ve din eğitimi verilmesi faydalı olabilir.

Din, insanın karşılaştığı her durumda hayatına etki etmektedir. Dinin engellilik durumlarındaki en önemli işlevi insanın karşılaştığı zorlukların karşılığını mükafat olarak alacağı bilinci oluşturması, sabrı öncelemesi ve karşılaşılan zorluklarla başa çıkmada yardımcı olmasıdır. Engelli çocuğu olan ebeveynlerin ve engelli bireylerin, engellilik durumunun üstesinden gelmelerinde en kolay ve güvenilir sığınaklardan biri dindir (Turanalp, 2018). “İnsanlar karşılaştıkları olumsuz durumlarla baş ederken inandıkları dinin ritüellerine

günlük yaşamlarında daha fazla yöneldikleri görülmektedir” (Karataş, 2018, 63). Bu bakımdan dinin engelli birey ve ebeveynlerine engelliliği anlamlandırma, kabullenme ve engelliliğin getirmiş olduğu zorluklarla başa çıkma ve çözüm üretmede katkı sağlayacağı ifade edilebilir (Kula, 2004). Nitekim insanın karşılaştığı zorluk ve sorunlarla dini inançlar vasıtasıyla başa çıkması dinin sağaltıcı yönü olarak da değerlendirilmektedir. İnsan, dini öğretiler sayesinde problemin çözümüne ulaşmakta, sabırla gayret göstermekte ya da çözümü olmayan konuları teslimiyet ile kabullenmektedir (Ayten, 2015). “Birey dini inancı sayesinde başına gelen zorluk ve sorunu hayra/şerre yorma, dindarlıkla ilişkilendirme gibi tutumlar içerisinde olabilir. Tövbe, dua, şükür, sadaka, ihsan, tevekkül, zikir, tezkiye, sabır ve azim gibi dini referanslarla ilişkilendirilebilecek davranışlarda bulunabilir” (Ayten, 2015, 23). “Tüm tedbirler alınmasına rağmen karşılaşılan, sonradan ortaya çıkan ancak sebebi bilinmeyen engellilik ‘insanı aşan engellilik’tir. Böyle bir durumda engelli birey ve ailesi diğer insanlardan farklı bir imtihanla karşı karşıya olduğunu kabullenip tam bir tevekkül ile Allah’a sığınmalıdır” (Coşkun, 2016, 19). “Allah inancının bazı ebeveynlerin çocuklarının engelini kabullenme sürecini kolaylaştırdığı ve yaşadıkları güçlüklerle başa çıkmada onlara yardımcı olduğu, bazı ebeveynlere de çocuklarının engelinden dolayı evlerine huzur ve bereket geldiğini, ummadık anda lütuflara mazhar olduklarını düşündüklerini sağlayarak çocuklarını olduğu gibi kabul etme duygularını artırdığı görülmektedir” (Akgemik, 2019, 84). Dolayısıyla ebeveynlere yönelik din eğitimi ile manevi danışmanlık ve rehberlik; çocuklarının engellilik durumunu dini başa çıkma açısından değerlendirmelerini kolaylaştırabilir, engelliliği kabullenme ve anlamlandırmalarına yardımcı olabilir.

Ebeveynler çocuklarının engelli olduğunu öğrendiklerinde ilk tepki olarak kendilerini suçlayıcı tutumlar takınabilmektedirler. Nitekim çocuklarının engelli olmasını eşler birbirlerinin suçu olarak görebilir veya geçmişte işledikleri günahın bedeli olarak düşünebilirler. Çocuğun engelli doğmasından dolayı anne-babanın birbirini suçlaması veya engellilik durumunun annenin ya da babanın bir kusuru olarak görülmesi aile ortamını çocuğun gelişmesini engelleyecek bir havaya sokabilir (Coşkun, 2016). Bu şekilde olumsuz tutumlar sonucunda ebeveynler, çocuklarının engellilikle başa çıkmalarına yardımcı olamamaktadır. “Engelli bireye sahip ebeveynlere verilecek din eğitimi, kendilerinde bir sebep aramaktan ziyade çocuklarının engeliyle başa çıkmalarına yardımcı olmaları gerektiği, dünyada yaşanan zorlukların ahirette mükafatı olacağı ve zorluklar karşısında sabırla mücadele edilmesi gerektiği noktasında yardımcı olabilir” (Pekcan, 2022, 4).

Ebeveynlerin çocuklarının engellilik durumunu kabullenme ve anlamlandırılmalarının yanı sıra engelli bireylerin de engeli kabullenmede zorluk yaşadıkları görülmektedir. Engelli bireylerin yaşadıkları zorluklar ebeveynlerine sorular yöneltmelerine sebep olmaktadır. Bireylerin ebeveynlerine yönelttikleri engellilikle ilgili soruların önemli bir kısmı dini içerikli yapıya sahiptir (Pekcan, 2022). Ebeveynlerin engelli çocuklarının dini içerikli sorularına cevap verebilmeleri de engelin kabullenmesi ve anlamlandırılması açısından oldukça önemlidir. Engelli bireylerin sorularına cevap verebilmelerine yardımcı olması bakımından ebeveynlere yönelik din eğitimi önem arz etmektedir. Ebeveynler, çocukları tarafından kendilerine yöneltilecek olan sorulara verecekleri cevaplarla onları sabır ve mükafat temelli dini başa çıkmaya yönlendirebilir.

Çalışmanın Problemi ve Amacı

Din, engelli birey ve ebeveynlerinin engelliliği anlamlandırma, kabullenme ve engellilikle başa çıkmalarında önemli bir kaynaktır. Bu bakımdan engelli birey ve ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve karşılanması, engelliliğin getirdiği zorlukların üstesinden gelmede yardımcı olacaktır. Engelli bireylerin hayatta karşılaştıkları her sorun ve soruyu ebeveynlerine yöneltmelerinden hareketle ebeveynlerin eğitim ve din eğitiminin önemli olduğu değerlendirilebilir. Engellilerin dini içerikli soru ve sorunlarının cevaplanması ve çözüme ulaştırılmasında ebeveynlerin dini bilgi yeterlikleri ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve ihtiyaçlarına uygun din eğitimi içeriklerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmanın temel problematiği “ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçları var mıdır ve bu din eğitiminin yöntem ve içeriği nasıl olmalıdır?” sorusu kapsamında tasarlanmıştır.

Ebeveynlerin yaşadıkları sorunların saptanması, bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerle görüşülerek ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçları ve onlara verilecek din eğitiminin içerik ve yöntemine yönelik görüşlerinin incelenmesi hedeflenmektedir. Görüşmelerde ulaşılan bulgular sonucunda, ebeveynlerin ve ortopedik engelli bireylerin dini bilgi ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve ebeveynlere yönelik din eğitimi programlarının hazırlanmasına katkı sağlayacak bilimsel verilere ulaşılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Metodolojisi

Ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin din eğitimi ihtiyaçları ile din eğitimi içerik ve yöntemlerinin incelenmesinin hedeflendiği çalışmada, nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Ebeveynlerin görüşlerini temele alan bu çalışmada olayları anlama ve anlamlandırma amacıyla durum analizi araştırma deseni tercih edilmiştir. “Durum analizi, araştırmacının gerçek yaşam, güncel bir durum ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış durumlar hakkında detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, çoklu bilgi kaynaklarını (gözlem, mülakat, görsel-işitsel materyal, doküman ve rapor) kullandığı, bir durum betimlemesi ya da durum temalarını ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır” (Creswell, 2018, 97).

Nitel araştırmalarda amaç, elde edilen verilerin genellenmesinden ziyade verileri betimlemek ve yorumlamaktır. Çalışmanın evreni istatistiksel genelleme amacı olmaksızın Düzce ili ile sınırlandırılmıştır. “Araştırmanın evrene temsili öngörülemez etkenler ile yapılandırıldığında evren ve örneklem yerine çalışma grubu ifadesi kullanılmaktadır” (Karasar, 2017, 148). Çalışmanın odağında, ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin din eğitimi ve engellilik ile ilgili görüşleri olduğu için çalışma grubunun yeterli ve çeşitli veriler elde edilecek kadar geniş katılımcılı, aynı zamanda derinlemesine analiz yapılacak kadar da sınırlı tutulması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenen Düzce ilinde yaşayan, yaşları 8 ile 19 arası değişen ortopedik engelli çocuğu olan 20 ebeveyn oluşmaktadır. Bu bakımdan engellilik ve din eğitimi arasındaki ilişkiye yönelik derinlemesine veri elde edebilmek amacıyla katılımcı ebeveyn sayısı 20 ile sınırlı tutulmuş, katılımcılar E1, E2, E3 vb. şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcı Ebeveynlerin Kişisel Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Durumu
E1	Erkek	38	Lise
E2	Kadın	37	İlköğretim
E3	Kadın	35	İlköğretim
E4	Kadın	33	Lise
E5	Kadın	37	İlköğretim
E6	Kadın	35	Lise
E7	Kadın	40	Lise

134 • ORTOPEDİK ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇ VE İÇERİKLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

E8	Kadın	32	Lise
E9	Erkek	30	Lise
E10	Kadın	36	Lise
E11	Kadın	35	Lise
E12	Kadın	37	Lise
E13	Kadın	38	Üniversite
E14	Kadın	35	Lise
E15	Kadın	33	Lise
E16	Erkek	30	Lise
E17	Kadın	37	Üniversite
E18	Kadın	38	Lise
E19	Erkek	34	Lise
E20	Kadın	33	Lise

Araştırmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede, bazı sorular standartlaştırılıp bazı sorular da açık uçlu olarak hazırlanır. Bu tip görüşmede derinlemesine bilgi elde etmek mümkündür. “Yarı yapılandırılmış görüşmenin analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkanı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları bulunmaktadır” (Büyüköztürk vd., 2021, 159). Görüşme formu araştırmanın temel problemi ve alt problemleri ile bağlantılı olarak 10 sorudan oluşmaktadır. Her bir görüşme ortalama 60 dk sürmüştür. Çalışmada öncelikle engellilik ve din eğitimi ile ilgili literatür incelenmiştir. Görüşme formu hazırlandıktan sonra ebeveynlerle üç kez pilot uygulama yapılmış ve soruların daha anlaşılır ve kapsayıcı olması sağlanmıştır. Görüşme formu alanında uzman akademisyenler ile görüş ve önerileri alınarak son haline getirilmiştir. Daha sonra Ankara Üniversitesi Etik Kurulu’nun 30.11.2020 tarih ve 158 sayılı etik kurul izni alınarak görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmada, verilerin analiz ve çözümlenmesinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemi, ulaşılan verilerin belirli temalara göre özetlenip yorumlanmasıdır (Yıldırım - Şimşek, 2018). Veriler nitel araştırma doğası gereği sayısal olarak ifade edilmemiş, anlama ve yorumlama dikkate alınmıştır. Ayrıca veriler frekans ve yüzdelikler üzerinden değerlendirilmemiştir.

Katılımcıların izni doğrultusunda görüşmelerin ses kaydı alınmış ve metin haline getirilerek sistematik olarak kodlanmıştır. Analizi yapılan verilerin

kodlanmasında MAXQDA 2020 programı tercih edilmiştir. Ardından katılımcıların görüşleri, kategorilere ayrılarak ilgili başlıklar altında toplanmıştır. Son olarak içerik analizi yapılmış, araştırmanın temaları ile problemine göre veriler yorumlanmıştır. Veriler çözümlenirken betimsel ve yorumlayıcı yaklaşım tercih edilmiş, tema sonlarında verilerin tamamı değerlendirilmiştir. Elde edilen tema ve kodlar hem araştırmacı hem de alan uzmanı akademisyenler tarafından kontrol edilmiştir.

Bulgular Yorum ve Tartışma

1. Ortopedik Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Din Eğitimi İhtiyacı

Ebeveynler, çocuklarının engelli olduğunu/olacağını öğrenmeleriyle birlikte bazı sorgulamalara yönelir ve çocuklarının engel durumuna yönelik çözüm üretmeye gayret ederler. Engellilik durumunun doğum öncesi öğrenildiğinde bazı ebeveynler çocuğu aldırmaı düşünürken bazıları ise çocuğun engellilik durumunun üstesinden gelmenin yollarını aramaya başlamaktadırlar (Duman - Akçakaya, 2020). Yapılan araştırmalarda engelli çocuğun anne-babasının depresyona yatkın olduğu tespit edilmiştir. Ailelerin, çocuklarının engeli nedeniyle hayal kırıklığı, sosyal ve psikolojik sorunlar yaşadığı saptanmıştır (Coşkun, 2016). Hamilelik sürecinde engellilik durumunun temel düzeyde de olsa kabullenilmesi engelle başa çıkmada ebeveynlere yardımcı olabilmektedir. Ebeveynlerin hamilelik sürecinde engellilikle başa çıkma ve sorunların üstesinden gelmeye yönelik tutum ve davranışları doğum sonrasında farklılaşarak devam etmektedir. Engelli çocuğun doğumuyla birlikte ön plana çıkan farklılıklar ebeveynlerin yakın çevresinin dikkatini çekmektedir. Bununla birlikte ebeveynler, çevrelerinden gelen bazı soru ve sorunlara cevap ve çözüm üretmeye yönelebilmektedirler. Ebeveynlere sosyal çevrelerinden yöneltilen engellilikle ilgili soru ve sorunlar, ebeveynlerin toplumdan kendilerini soyutlamalarına ve kendi içlerine kapanmalarına neden olabilmektedir (Özmen - Çetinkaya, 2012). Bu bağlamda, ebeveynlere verilecek eğitim ve din eğitimi sayesinde, çevrenin kendilerine yöneltmiş oldukları soru ve sorunların üstesinden gelmeleri kolaylaşabilir. Ebeveynlere yöneltilen engellilikle ilgili dini içerikli soruların cevaplanabilmesi açısından ebeveynlere verilecek din eğitimi de oldukça önemlidir. Ebeveynlerin çocuklarından ve çevrelerinden engellilikle ilgili karşılaştığı dini içerikli sorular çoğunlukla, “Ben neden engelliyim?”, “Allah neden beni engelli yarattı?”, “Engellilik neden var?”, “Engellilik kader midir?”, “Engelliliğin mükafatı var mı/olacak mı?” vb. sorular şeklindedir.

Engelli bireyler, engellilik durumlarını fark etmeleri ile birlikte ebeveynlerine engellilikle ilgili sorular yöneltebilmektedirler. Engellilikle ilgili soru ve sorgulamaların başlama yaşı değişmekle birlikte çalışma grubumuzda yer alan ebeveynlerin ifadelerine göre genellikle 8 yaş ve üzeri çocukların soru ve sorgulamalarının olduğu görülmektedir. Bu sorular bazen engelliliği sorgular nitelikte olmakla birlikte dini içerikli sorular da olabilmektedir. Nitekim engelli bireyin, engelliliği anlamlandırma ve kabullenmesinde dini referansların oldukça önemli katkısı bulunmaktadır (Çelik, 2016; Speraw, 2006). Engelli bireylerin dini bağlamdaki soru ve sorunlarının üstesinden gelinmesinde ebeveynlerin dini bilgi yetkinliğine sahip olmaları da önem arz etmektedir. Bu bakımdan ebeveynlere verilecek din eğitiminin ebeveynlerin ve engelli çocuklarının engellilik durumunu kabullenme ve engelliliğin getirdiği zorluklarla başa çıkmada yardımcı olacağı söylenebilir.

Çalışmada, ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin din eğitimi ihtiyacını tespit edebilmek adına ebeveynlere “din eğitimi desteğine ihtiyacınız var mı?” şeklinde soru sorulmuştur. Katılımcı grubumuzda bulunan ebeveynlerin tamamı çocuklarının dini içerikleri sorularına cevap verebilmek için din eğitimi ihtiyaçları olduğunu ifade etmişler. Örneğin katılımcı E2 bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Dini bir eğitim verilmesi bana ve benim gibi engelli çocuğu olan diğer insanlara da faydalı olur, bence böyle bir eğitim verilmelidir. Çocuğum hayatı ve durumunu çokça sorguluyor ve bu sorgulamalar içerisinde dini soruları da yer almaktadır. Bana verilecek din eğitimi sayesinde çocuğumun dini içerikli sorularına daha kolay ve sağlıklı cevaplar verebilirim.” (E2) Engelli bireylerin dini içerikli sorularında ebeveynlerinin önemli rolü bulunmaktadır. Engelliliğe dair sorularına ebeveynlerin din bağlamından cevaplar vermeleri, engelli bireylerin dini soru ve sorgulamalarının artmasına neden olmaktadır. Engelli bireylerin dini içerikli soru ve sorunlarının artması neticesinde ebeveynler bu sorulara cevap vermekte zorlanabilirler. Bu durum katılımcı E5 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Benim din eğitimine ihtiyacım var. Mesela kendimden bahsedecek olursam çocuğumun dini sorularına cevap vermekte zorlandığımı söyleyebilirim. Bana bir din eğitimi verilirse, çocuğumun sorularına daha sağlam ve doğru cevaplar verebilirim. Bu da hem benim için hem de çocuğum için daha faydalı olabilir.” (E5) Engelli bireylerin dini içerikli sorunlarının cevaplanabilmesi açısından ebeveynlere verilecek din eğitimi önemli olarak değerlendirilebilir. Engelli bireylerin dini içerikli soru ve sorunlarının ortaya çıkmasından ebeveynlerin etkisi oldukça fazladır. Nitekim ebeveynler, engelli bireylerin soru ve sorgulamalarına dini referanslar aracılığıyla cevaplar bulmaya çalışmaktadırlar. Ebeveynlerin, engelli çocuklarının

sorularına din bağlamında cevap vermelerinin temel sebeplerinden bir tanesi, kendileri dini referanslar aracılığıyla engellilikle başa çıkabildikleri için çocuklarına da benzer şekilde yardımcı olma düşüncesidir.

Ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlerin bazıları ise engellilik durumunu kabullenme ve engellilikle başa çıkma açısından din eğitiminin kendilerine katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Din eğitimi sayesinde engelliliğin din bağlamında anlamlandırılacağı ve engellilikle başa çıkmanın kolaylaşacağını düşünen ebeveynler bulunmaktadır. Bu durumu katılımcı E4 şu şekilde ifade etmiştir: “Din eğitimi bizim için önemli. Mesela din eğitimi bizim gibi ailelerin psikolojik yıpranmalarına destek olabilir. Bizim gibi engelli çocuğu olan aileler çocuklarının engelli olduğunu ilk öğrendiklerinde çok büyük bir hayal kırıklığı yaşayabiliyorlar. Bu durumda sorgulamalar başlayabilir hatta isyan bile edebilirler. Bu nedenle sağlam ve doğru bir din eğitimi sayesinde çocuğun engelli oluşunun Allah’ın takdiri olduğunu bilip sabredebiliriz.” (E4) Ortopedik engelli bir çocuğa sahip olmak ve ortopedik engelliliğin getirdiği kısıtlama ve zorluklar ebeveynlerin psikolojik olarak yıpranmalarına neden olabilmektedir. Engelliliğin getirdiği bu psikolojik yıpranmaların üstesinden gelmede dinin olumlu katkısı olacağını düşünen ebeveynler din eğitimi ihtiyaçlarının bulunduğu ve bu ihtiyacın karşılanmasının kendilerine olumlu yönde etki edeceğini düşünmektedirler. Ebeveynlere verilecek manevi destek karşılaştıkları psikolojik yıpranma ve sorunlarla başa çıkmada yardımcı olabilir. Ebeveynlere yönelik din eğitimi, engelliliğin kabullenilmesi, anlamlandırılması ve engellilikle başa çıkılması açısından katkı sağlayabilir. Bununla birlikte ebeveynlerin Allah’a olan bağlarının kuvvetlenmesine yardımcı olabilir. Bu sayede ebeveynler engelliliği bir imtihan durumu olarak değerlendirip sabır ve kolaylıkları Allah’tan beklemeye yönelebilirler.

2. Ortopedik Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlere Verilecek Din Eğitiminin Muhtevası

Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumuyla başa çıkabilme ve çocuklarının engelliliğe dair sorularına cevap verebilmek amacıyla dini bilgiye ve din eğitimine ihtiyaçları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda ebeveynlere göre hazırlanacak din eğitiminin içeriği de oldukça önemlidir. Engelli çocuğu olan ebeveynler, kendilerine yönetilen ‘nasıl bir din eğitimi içeriği sizin için faydalı olabilir?’ sorusuna çeşitli yanıtlar vermişlerdir.

2.1. Dinin Engellilere Sağladığı Kolaylıklar ve Engelliliğin Dindeki Yeri

Ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynler, kendilerine yönelik din eğitimi içeriklerinin öncelikle engellilere sağlanan kolaylıklar ve engelliliğin dindeki yeri şeklinde olması gerektiğini vurgulamışlardır. Önceki bölümde de değindiğimiz üzere ebeveynlerin çocuklarının engellilik durumuyla başa çıkmak ve engellilikle ilgili sorularını cevaplamak için birtakım donanımlara sahip olması gerekmektedir. Bu donanımlar ise engelliliğe dair tıbbi bilgilerin yanında dini bilgi sahibi olmayı da gerektirmektedir. Engellilik ve engellilerin yaşamlarına dair dini yaklaşımları bilen ve uygulayan ebeveynlerin çocuklarına daha fazla yardımcı olabileceği düşünülebilir. İslam dini engellilere önem vermekte ve onlar için hayatı ve ibadetleri kolaylaştırma yolları sunmaktadır. İslam'ın engellilere sağladığı kolaylıkların bilinmesi engelli birey ve ebeveynleri için faydalı olabilir. Nitekim engelli bireylerin bu bağlamdaki sorularının cevaplanabilmesi adına ebeveynlere dinin engellilere sağladığı kolaylıklardan söz etmek hem engelli bireyler hem de ebeveynleri için önem arz etmektedir. Bu durum katılımcı E1 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Engelli çocuklara ve engellilerin ailelerine dinin engellilere sağladığı kolaylıklar hakkında bilgilendirmeler yapmak gerekir. Mesela engelli oluşunun namaz kılmasına engel olmadığını veya engellilerin nasıl namaz kılması gerektiği gibi konulardan bahsedilmeli ve dinin kolaylıklarından söz edilmeli. Benim çocuğum engelli ve benim engelli çocuklara nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiğine dair bilgim yok. Bu durumda aile olarak zor durumdayız. Hatta sorularına bazen cevap vermekte zorlanıyorum. Bize öncelikle dinin sağladığı kolaylıklardan bahsedilmesi gerekiyor. Bu sayede çocuğumun sorularına cevaplar verebilirim.” (E1) Çocuklar ebeveynlerini taklit ederek onların yaptıklarını yapmaya çalışırlar. Bu durum engelli çocuklar için de geçerlidir ve onlar da ebeveynlerinin yanlarında namaz kılmak isterler. Engellilik durumları nedeniyle namaz kılmakta zorlanabilir ve bu durumu sorgulamaya başlayabilirler. Özellikle katılımcı E1 bu durumu vurgulamış ve engellilerin nasıl namaz kılacağına dair bilgisi olmadığını ifade etmiştir: “Engellilik hali dinin emir ve yasaklarını yerine getirmek bakımından herhangi bir engel teşkil etmemektedir. İslam dini kolaylık dini olduğundan engelli bireyler engelleri ölçüsünde sağlam kişilerin yapması zorunlu olan dini işlerden muaf tutularak durumları eşitlenmiştir” (Coşkun, 2016, 14). Ebeveynlere verilecek din eğitimi içeriklerinde engellilere sağlanan kolaylıkların yer alması ebeveynlerin öğrenmelerine ve çocuklarına yardımcı olmalarına katkı sağlayacaktır.

İslam dini, engelli bireylere hayatın her alanında olduğu gibi ibadetlerde de kolaylıklar sağlamıştır. Engelli bireyin abdest esnasında yıkanması farz olan bir organı/uzvu engelinden dolayı eksik olması durumunda, eksik olan organı/uzvu yıkama yükümlülüğü yoktur (Döndüren, 2013; Özay, 2020). Nitekim namaz ibadetiyle ilgili olarak da ayakta kalmaya güç yetiremez veya ayağa kalkınca hastalığının artması, uzaması veya şiddetli ağrı duyma durumları varsa, namazı oturarak kılabileceğini, rükû ve secde yapabilecek durumdaysa yerine getirmesini tavsiye etmektedir (Döndüren, 2013; Özay, 2020). Şayet rükû ve secdeyi yapamazsa bu durumda imâ ile rükû ve secde yapması gerekir (Döndüren, 2013). “Ortopedik engelliler namazda kıyamdan aciz kalırlarsa bu yükümlülükten muaf sayılırlar” (Özay, 2020, 139). “Ortopedik engelli bireyler kible yönünü bildikleri halde kible yönüne dönmekten aciz olduklarında güçlerinin yettiği, kolaylarına gelen tarafa dönebilirler” (Özay, 2020, 138). Rahatsızlığından dolayı namaz kılmakta zorlanan İmran İbn Husayn (r.a.)’ın namazla ilgili sorusuna Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: “Namazı ayakta kıl, eğer buna gücün yetmezse oturarak kıl, yine gücün yetmezse yaslanarak kıl.” (Buhârî, "Taksir", 19). Bu örnek hadiseden de anlaşılacağı üzere İslam dini rahatsızlığı bulunan insanlara namaz gibi ibadetlerde birtakım kolaylıklar sağlamaktadır.

Ebeveynler kendilerine yönelik din eğitiminin, engellilere sağlanan kolaylıklar ve engellilik durumunun dindeki yeri içeriklerinden oluşmasının çocuklarının dini bağlamdaki soru ve sorgulamalarına cevap vermelerinde katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Bu durum katılımcı E2 tarafından “Bizim gibi ailelere özellikle dini ibadetleri, dinin engellilere sağlamış olduğu kolaylıklar ve engellilerin dindeki yeri gibi konularda eğitim verilmesi gerekiyor. Bu sayede çocuklarımızın sorularına daha doğru cevaplar verebiliriz ve bu onlar için daha faydalı olur.” (E2) şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcı E4 ise “Çocuğumun engellilikle ilgili dini sorularına cevap verebilmek de çok önemli, sonuçta çocuğum herkesten farklı ve bunun farkında, ben ona seni Allah yarattı dediğim zaman neden beni böyle yarattı diyebiliyor. Bu sorusuna da dini anlamda cevap verebilirimsem memnun edebilirim, cevap vermezsem o memnun olmayacaktır ve hatta belki Allah’tan bile uzaklaşacaktır. Bu nedenle bir din eğitimi verilmesi gerekli ve bu din eğitimi de çocukların engellilik durumuna yönelik olarak engelliliğin dindeki yeri, Allah’ın takdiri oluşu, engellilere sağlanan dini kolaylıklar, dinin engellilere bakışı hakkında bilgi verilmesi çok faydalı olacaktır.” (E4) şeklinde görüş bildirmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi de çocukların engellilikle ilgili soru ve sorgulamalarına, ebeveynlerinin dini referanslar aracılığıyla ce-

vap vermeye çalışmalarıdır. Engelli çocuklarının soru ve sorunlarına yardımcı olabilmek adına ebeveynlere, tefsir ilmi açısından Kur'an'ın engelliliğe ve engellilere bakışı, Kur'an'a göre engelliliğin sebepleri ve çeşitleri; hadis ilmi açısından hadislerde engellilik ve Hz. Peygamber'in engellilere yaklaşımları; kelam ilmi açısından kader ve ilahi adalet bağlamında engellilik; İslam hukuku açısından engellilere sağlanan kolaylıklar; İslam tarihi açısından engelli sahabiler; din psikolojisi açısından engelli birey ve ebeveynine manevi destek; din sosyolojisi açısından ise engelli birey ve ebeveynlerinin dini sosyalleşmeleri hakkında bilgiler verilebilir. Nitekim dini referanslar tüm zorluklarla başa çıkmada katkı sağlayabileceği gibi engellilikle başa çıkmada da olumlu yönde katkı sağlayabilir.

Ebeveynlerin, çocuklarının engellilikle ilgili sorgulamalarına engellilik durumunun Allah'ın takdiri olduğu yönündeki cevapları da önem arz etmektedir. Engellilik durumunun Allah'tan geldiğinin vurgulanması ile Allah inancı aracılığıyla engelliliğin kabullenilmesi ve anlamlandırılması amaçlanmaktadır. Ebeveynlerin, her şeyin Allah'ın takdiri ile gerçekleştiğine inanmaları sayesinde engeli anlamlandırmaları ve kabullenmeleri de kolaylaşmaktadır. Buradan hareketle çocuklarının da Allah inancı sayesinde engelliliği anlamlandırmalarına yardımcı olmak amacıyla Allah'ın takdiri olduğu yönünde cevaplar vermektedirler. Nitekim Allah'a inanmak, kişinin hayatın anlamlandırmasına yardımcı olabilir, karşılaştığı sorun ve sıkıntıların üstesinden gelmesine katkı sağlayabilir (Çelik, 2016). Engellilik durumunu anlamlandırma ve engellilere yardım etme bilincinin oluşması bakımından manevi yaklaşımların ve Tanrı inancının önemli etkisi bulunmaktadır (Speraw, 2006).

2.2 İmtihan Bilinci ve Ahiret İnancının Engellilere Katkısı

Bazı ebeveynler kendilerine yönelik din eğitimi içeriklerinin, imtihan ve ahiret inancına dair bilgileri ve engellilere katkısını içermesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ebeveynlerin kazanacağı imtihan anlayışı ve ahiret inancı, engellilik durumunu kabullenme, engellilikle başa çıkma ve çocuklarının engellilikle ilgili sorularını cevaplamalarında yardımcı olabilir. Engelli bireylerin, engellilik durumlarının farkına varmalarıyla birlikte engelliliğe yönelik sorgulamaları artmaktadır. Bu sorgulamalar zamanla dini bağlama yönelmekte ve yeterli cevaplar bulunamaması durumunda daha büyük sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Engelli bireylerin sorgulamalarının yanı sıra bazen ebeveynler de bu gibi dini içerikli sorgulamalara yönelebilmektedir. Din, insanın karşılaştığı çoğu durumu açıklaması bakımından başvurulacak önemli bir referans-

tır. İnsanlar hayatta karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilme için dine başvururlar, bazen üstesinden gelemedikleri durumlar karşısında da yine din aracılığıyla kabullenmeye yönelirler. Engellilik durumu da buna önemli bir örnektir. Ebeveynlerin ve engelli bireylerin, engellilik durumunu anlamlandırma ve kabullenmede önemli dayanaklarından biri de dini referanslardan olan imtihan bilinci ve ahiret inancı olarak ifade edilebilir. İslam dini, karşılaşılan zorluk ve eksiklikler için imtihan kavramını kullanırken her insanın çeşitli imtihanlardan geçtiğini ve bu imtihan durumunun sürekli değişebileceğini vurgular. İnsan imtihan anlayışı sayesinde zorluklarla mücadele etmeye ve isyan etmekten uzak durmaya çalışır. Bu bağlamda imtihan bilinci engelli birey ve ebeveynleri için önemlidir. Bu durum katılımcı E5 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Bizlere imtihan ve ahirete dair bilgiler verilmesi çok faydalı olacaktır. Çocuğumun sorularına durumunun imtihan olduğundan bahsederek cevaplar veriyorum. Tabi bu konuda tam da bilgimiz olmadığı için cevaplarımız bazen onu memnun etmiyor. Ahireti de merak ediyor. Öldükten sonra ne olacağını soruyor ve anlatıyorum. Ahirette her şey güzel olacak, engelli olmayacaksınız dediğimde çok mutlu oluyor. Bu nedenle ahiret ve imtihan hakkında bilgi verilirse çocuklarımıza daha da faydalı olabiliriz.” (E5) Ebeveynler, çocuklarının engelliliği anlamlandırma ve kabullenmelerine katkı sağlaması açısından imtihan bilinci ve ahiret inancının olumlu katkısı olacağını düşünmektedirler. Çocuklarının sorularına imtihan bilinci ile ilgili cevaplar verdiklerinde, çocuklarının motivasyonlarının arttığını ve olumlu yönde katkısı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bakımdan kendilerine daha doğru bir imtihan bilinci ile ahiret inancının içeriklerinin verilmesinin hem kendi donanımlarını arttıracak hem de çocuklarına yardımcı olmalarına katkı sağlayacağını düşünmektedirler. “Allah’ın izni, iradesi ve takdiri olmadan insanın bedeninde veya organlarında herhangi bir arıza ve hastalık olması, insanın ölmesi mümkün değildir. Bu tür musibetler ilahi bir imtihan da olabilir. “Yemin olsun ki sizi biraz korku, biraz açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz noksanlaştırmak suretiyle imtihan ederiz.” (el-Bakara 2/155) “Her can ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ve şer ile deniyoruz...” (el-Enbiyâ 21/35) anlamındaki ayetler bu gerçeği ifade etmektedir” (Coşkun, 2016, 19).

İmtihan bilinci ve ahiret inancının engelli bireylerin motivasyonlarını arttırdığını söyleyen katılımcı E16 ise bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Çocuğumun engeline dair sorularına cevap verirken en çok imtihan ve ahiretten söz ediyorum. Ben ona ahirette güzel bir hayat seni bekliyor dedikçe onun motivasyonu artıyor ve zorluklara karşı sabırlı oluyor. Bu nedenle bizlere imtihan ve ahirete dair eğitimler verilirse biz daha faydalı olabiliriz.”

(E16) İslam dini, insanın dünyada karşılaştığı zorluk ve sıkıntıları imtihan olarak değerlendirip, sabrederek isyan etmezse ahirette mükafat olarak karşılığını alacağını ifade etmektedir. “İmtihan kavramı, imtihan ettiğine inanılan üst otorite/güç yani Allah, imtihan edilen varlık yani insan ve imtihan konusu olmak üzere üç temel unsuru içermektedir” (Tokur, 2018, 29). Engellilik durumunu anlama ve anlamlandırmada imtihan ve mükafat anlayışlarının engelli birey ve ebeveynlerine olumlu katkısı olabilir. Yapılan araştırmada engelli ebeveynlerinin %65,5’i çocuklarının engellilik durumu ile imtihan edildiklerine inandıklarını söylemişler (Kara, 2008). “Ebeveynlerin çocuklarının engelini imtihan olarak görmeleri engelliliğin getirdiği zorluklar karşısında isyan etmelerini engelleyebilir ve çocuklarının karşılaştıkları her zorlukta onlara yardımcı olmaya gayret edebilirler” (Pekcan, 2022, 92). Ayrıca ebeveynlerin ve engelli bireylerin yaşadıkları zorlukların bir gün son bulacağı ve tüm bu zorluklar karşılığında mükafat alacaklarına inanmaları ebeveynlerin engelliliği kabullenmesini kolaylaştırabilir (Musayev, 2018). Bu bağlamda, yapılan araştırmada engelli çocuğu olan ebeveynlerin %59,6’sı ahirete yönelik olumlu beklentileri olduğunu ve karşılaştıkları zorlukların mükafatlarını alacaklarını düşündüklerini belirtmişler (Kara, 2008). İmtihan bilinci ve ahiret inancı engelli bireylerin ve ebeveynlerinin isyan etmelerini engelleyebilir. Bu bakımdan “engelli çocuğu olan ebeveynlere ve engellilere doğru bir imtihan anlayışı ve ahiret inancı verilmesi, onları motive etmek açısından önemlidir” (Pekcan, 2022, 82). İnsan, depresyon, sel, engellilik vb. fiziki kötülüklerden her geçen gün daha az zarar görmeyi yollarını araştırmakta ve bunda başarılı olmaktadır. Buna rağmen karşılaşılan bazı olumsuzlukların karşılığının ahirette verileceğine inanılmaktadır (Ayдын, 2020).

2.3 Peygamberlerin Hayat Hikayelerinin Etkisi

Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumuyla başa çıkmalarında peygamberlerin örnek yaşantılarının olumlu yönde motivasyon sağladığını düşünmektedirler. Bu bakımdan kendilerine verilecek din eğitimi içeriklerinin peygamberlerin hayatlarından örneklerden oluşmasının faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Allah’ın elçisi olarak gönderilen peygamberler, tebliğ görevini yerine getirirken birçok sorun ve zorlukla karşılaşmışlardır. Nitekim bu zorluk ve sıkıntıların üstesinden gelme noktasında gösterdikleri sabır erdemi ise tüm insanlar için örneklik teşkil etmektedir. Engelli bireylerin, peygamberlerin bile zorlukla karşılaşması ve karşılığında sabır göstermesi tutumunu kendilerine örnek edinmeleri motivasyonlarını güçlendirebilir. “Peygamberlerin zorluklar

karşısında ön plana çıkan sabır, metanet, azim ve gayret gibi tutumlar engelli birey ve ebeveynleri için dini bir motivasyon sağlayabilir” (Musayev, 2018). Bu durumla ilgili yapılan araştırmalarda peygamberlerin sıkıntı ve zorluk anındaki yaklaşımlarının, engelli bireylerin zorluklarla mücadelelerinde olumlu yönde katkı sağladığı, engeli kabullenme ve engelin getirdiği sıkıntılarla başa çıkmada yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kula, 2011). Peygamberlerin örnek yaşantılarının engelli birey ve ebeveynlerine katkısı katılımcı E11 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Çocuğumun engelinden dolayı karşılaştığı zorluklar bazen onu çok bunaltıyor. ‘Anne ben artık taşıyamıyorum, kaldıramıyorum’ gibi tepkiler veriyor. Ben de ona bunun bir imtihan olduğundan, peygamberlerin bile bazı zorluk ve sıkıntı yaşadıklarından ve bu zorluklarla mücadele ettiklerinden söz ediyorum. Özellikle peygamberlerin karşılaştıkları zorluklardan bahsettiğimde beni dikkatle dinliyor. Peygamber bile sıkıntı yaşamışsa biz de sıkıntı yaşayabiliriz diye düşünüyor ve nasıl dayanabilirim, mücadele etmem gerek diye motive oluyor. Bu yüzden peygamberlerin karşılaştıkları zorluklardan bahsedilmesi ve mücadeleye yönlendirmesi faydalı olur diye düşünüyorum.” (E11) Peygamberlerin yaşamış oldukları zorluk ve sıkıntıların engelli birey ve ebeveynlerine örnek olması, engelliliğin kabullenilmesi ve engellilik durumunun getirdiği zorluklarla başa çıkılmasında katkı sağlayabilir. Ebeveynler özellikle çocuklarının engellilikle başa çıkmalarında motivasyon sağladığını düşündükleri peygamber yaşantılarının kendilerine verilecek din eğitimi içerikleri içerisinde yer almasını düşünmektedirler. Bu sayede, peygamber yaşantıları hakkında daha derin bilgi sahibi olmayı ve çocuklarına daha doğru bir şekilde örnek sunmayı hedeflemektedirler.

Peygamberlerin özellikle zorluklarla mücadelede ön plana çıkan vasıflarının engelli çocuklarına örnek olabileceğini düşünen katılımcı E15 ise bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: “Çocuğum zorluklarla karşılaştığında ona Peygamber Efendimizin karşılaştığı zorluk ve sıkıntıları anlatıyorum ve Peygamberimizin sabrettiğini, karşılığında mükafatını aldığını ve bazı durumlarda da zorluklarla mücadele ettiğini söylüyorum. Çocuğum Peygamberimizi çok seviyor ve güzel ahlakını örnek almak istiyor. Peygamberlerin karşılaştığı zorluklarla nasıl mücadele ettiğinden söz edilirse engelli çocukların zorluklarla mücadelesine katkı sağlayacağını düşünüyorum.” (E15) Ebeveynlere göre, peygamberlerin zorluklar karşısında gösterdiği sabır örneği ve her türlü zorluğun mükafatının alınacağı bilinci engelli birey ve ebeveynlerinin karşılaştıkları zorluklarla mücadelesinde olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

2.4 Engelli Sahabe Yaşantılarının Örnekliği

Engelli birey ve ebeveynlerinin engellilik durumuyla başa çıkmalarında engelli sahabe yaşantılarının örnekliği de olumlu yönde motivasyon sağlayabilir. Engelli birey ve ebeveynleri kendileri gibi engellilik durumuna sahip bireylerin örnek yaşantılarından etkilenmekte ve onların engellilik durumunun üstesinden geldiğini tecrübe ettiklerinde olumlu olarak bu örneklikten etkilenmektedir. Bir önceki bölümde peygamberlerin karşılaştıkları zorlukların engelli birey ve ebeveynlerine olumlu yönde katkı sağladığına değinilmişti. Sahabeden engelli olanların örnek yaşantıları ve engel durumunu dini referanslarla kabullenmesi ve engellilikle başa çıkması hem engelli bireyler hem de ebeveynleri için katkı sağlayabilir. “Sahabenin, engelliliği sadece günahın zorunlu sonucu olarak değil engelli birey ve ailesi için uhrevi mükafat ve günahkar bir kimseyi günahlarından arındırma ve ahiret hayatında daha büyük cezadan kurtarma gibi ıslah edici fonksiyonuna da dikkat çektikleri görülmektedir” (Coşkun, 2016, 116).

Engellilik durumu çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber döneminde de engelli bireylerin (sahabenin) olduğu İslam tarihi kaynaklarında yer almaktadır (Demir, 2020). Hz. Peygamber’in engelli sahabeye yaklaşımı ise daima olumlu yönde olmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber; peygamberliği öncesinde de aciz olan insanlara destek olur, onların sıkıntılarıyla ilgilenir ve onlara yardımcı olurdu (Eser, 2018). “Hz. Peygamber’in engellilerle ilgilenmesi, ihtiyaç duydukları konulara yardımcı olması, ilgi ve kabiliyetlerine göre kamusal görevler vermesi, topluma katılımlarının sağlanmasına çalışması engelli bireylerin özgüvenlerini geliştirici ve sosyal kabul görmelerini sağlayıcı örnekler arasındadır” (Coşkun, 2016, 14). Sahabenin, engelliliğe isyan etmemesi, engellilikle nasıl başa çıkılacağını Hz. Peygamber’e danışması, engelli bireylerin engellilikle başa çıkmalarında ve sorunlarının üstesinden gelmelerinde olumlu yönde katkı sağlayabilir. Engelli bireylere önemli ölçüde örneklik sağlaması bakımından sahabenin örnek yaşantılarının engelli birey ve ebeveynlerine öğretilmesi önem arz etmektedir. Özellikle ebeveynlerin çocuklarına yardımcı olmalarını desteklemek amacıyla ebeveynlere yönelik verilecek din eğitimi içeriklerinin engelli sahabe örnekliğinden oluşması değerlendirilebilir. Engelli bireylerin ve dolayısıyla engelli sahabenin örnekliğinin engelli bireylere katkısı katılımcılardan E1 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Çocuğuma verilecek din eğitimi bence çok önemli. Benim çocuğum ve diğer çocuklar büyüklerini ve kendilerine benzeyen insanları örnek almayı çok seviyorlar. Bu nedenle engelli sahabilerden

örnekler verilmesi, hayatlarının anlatılması, yaşadıkları zorluklarla dini olarak nasıl başa çıktıklarından bahsedilmesi olumlu etkileyecektir.” (E1) Engelli sahabenin örnek yaşantılarının engelli birey ve ebeveynlerine olumlu yönde katkısı olacağını düşünen bir başka katılımcı E8 de şu ifadeleri kullanmıştır: “Çocuğumun karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilmesi için dinin önemli bir yeri var. Bu din eğitimi içinde engelli sahabenin olursa daha faydalı olur diye düşünüyorum. Engelli sahabenin hayatları ve karşılaştıkları zorluklarla dini anlamda nasıl başa çıktıkları örneklerle anlatılabilir.” (E8) Engelli sahabenin engellilikle başa çıkmada başvurdukları dini referansların olumlu yönünde etkisinin bulunduğu İslam tarihinde örneklerle günümüze kadar gelmiştir. Sahabenin, engellilik durumuna isyan etmemesi, engellilikle başa çıkmanın yollarını araması ve din aracılığıyla cevaplar bulması, engelli birey ve ebeveynleri açısından önemli bir örnektir.

Engelli sahabenin örnek yaşantıları yanında İslam’ın ve Hz. Peygamber’in engelli sahabeye gösterdiği önemin vurgulanması da olumlu motivasyon sağlayabilir. Hz. Peygamber döneminde engelli bireylerin vali, komutan, müallim, imam, müezzın vb. sosyal ve askeri önemli pozisyonlarda görev alması engelli bireylerin toplumda aktif olduklarına ve Hz. Peygamber’in engelli bireylere önem verdiğine bir örnektir (Eser, 2014). Ayrıca görme engelli sahabe Abdullah b. Ümmü Mektûm’un Hz. Peygamber’in yerine devlet başkanlığı, Medine valiliği ve Mescid-i Nebevi’de imamlık yapması, Hz. Peygamber’in engellilere verdiği değerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu gibi örnekler engelli bireylerin, engelli sahabeyi örnek alarak sosyal bir yaşam sürmelerine yardımcı olabilir. Bu nedenle ebeveynlere verilecek din eğitimi içeriklerinde engelli sahabenin örnek yaşantılarına yer verilmesi önem arz etmektedir. Bu sayede ebeveynler, engelli çocuklarına, sahabenin örnek yaşantılarını doğru ve etkin bir şekilde anlatabileceklerdir.

3. Ortopedik Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlere Verilecek Din Eğitiminin Yöntemi

Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumu kabullenmek, dini içerikli soru ve sorgulamalarına yanıt verebilmek ve çocuklarının engellilikle başa çıkmalarına katkı sağlayabilmek amacıyla din eğitimine ihtiyaçları olduğunu ve bu din eğitiminin içerik olarak engellilerin ve engelliliğin dindeki konumu, engellilere sağlanan kolaylıklar, engellilere yönelik imtihan bilinci ve ahiret inancı, peygamberlerin örnek yaşantıları ile engelli sahabenin engellilikle başa çıkma durumlarını içermesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ebeveynlere yönelik

olarak tasarlanacak din eğitiminin muhtevasıyla birlikte yöntemi de oldukça önemlidir. Bu bakımdan ebeveynlere, kendilerine verilecek din eğitimi içeriklerinin nasıl bir yöntemle planlanması ve uygulanması gerektiğine yönelik görüşleri sorulmuştur.

3.1. Kitap ve Broşürler Hazırlanarak Din Eğitimi Verilmesi

Eğitim-öğretim faaliyetleri sürecinde içerik ve metodun önemli bir yeri bulunmaktadır. Ebeveynler, kendilerine yönelik din eğitiminin metodu olarak hazırlanan kitap veya broşürlerin faydalı olabileceğini düşünmektedirler. Bu bakımdan dini hikaye anlatımı ön plana çıkmaktadır. “Hikayelerin, yaşanmakta olanı çözümleme, yaşanabilecek olanlara zihinsel hazırlık yapma anlamında bir rehberlik etkisi bulunmaktadır. Kişinin yaşadığı sorunu başkalarının da bir şekilde yaşamış olduğunun hikayesini dinlemesi onun kabullenme ve katlanma gücünü geliştirir” (Cebeci, 2016, 112). Engelli çocuğu olan ebeveynler, günlerinin hatta hayatlarının çoğunu çocuklarıyla ilgilenererek geçirir, kendilerine vakit ayırmakta zorlanırlar. Ebeveynler, çocuklarıyla vakit geçirmek ve onların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çoğu zaman kendi sosyalleşmelerini arka plana atmakta ve kendilerini geliştirecek birçok etkinlikten mahrum kalmaktadırlar. Bu bağlamda, ebeveynlerin her an çocuklarıyla bulundukları dikkate alınarak din eğitimi planlanması gerekmektedir. Kitapların eğitim faaliyetlerinde kullanılmasının yanı sıra Eski Yunan dönemlerinde bazı ruhsal hastalıkların tedavisinde tercih edildiği de bilinmektedir. Literatürde bu yöntem bibliyoterapi olarak isimlendirilmektedir. Bibliyoterapi, bir terapist aracılığıyla ilgili literatürde yer alan eserlerin tedavi maksadıyla kullanılması şeklinde tanımlanabilir (Kula, 2018). “Kitapla tedavi anlamına gelen bibliyoterapi, insanların sıkıntılarını gidermede, onları rahatlatmada kitap okuma yöntemiyle yürütülen bir iyileştirme sürecini anlatmaktadır” (Cebeci, 2016, 114). Benzer şekilde, ebeveynlere ve engelli bireylere, engellilik durumunu anlama, karşılaşılan zorluk ve sıkıntılarla başa çıkma ve engelliliğin olası tedavisine uyum sağlama açısından dini içerikli kitapların okutulması faydalı olabilir. Bununla birlikte “Kur’an-ı Kerim’de yer alan sıkıntı, sabır, şükür, mükafat ve tevekkül gibi kavramları içeren ayetlerden, engellilik ve din ilişkisinden, engelli sahabilerin örnek yaşantılarından ve Hz. Muhammed’in engelliliğe ve engellilere verdiği değerden söz edilmesi katkı sağlayabilir” (Kula, 2018, 314).

Ebeveynlere yönelik kitap veya broşürlerin hazırlanması katılımcı E2 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Bizlere verilecek din eğitimi çok önemli.

Bizim çocuklarımız engelli oldukları için her an onların yanında olmamız gerekiyor. Yani onlar olmadan pek dışarı çıkamıyoruz. Bu nedenle bizim eğitim almamız da oldukça zor oluyor. Bizim için özel kitaplar hazırlanabilir. Engelli çocukların dini sorularına verilecek cevaplar, dinin engellilere bakış açısı ve sağladığı kolaylıklardan bahseden kitaplar veya broşürler hazırlanırsa biz de onları okuyup bilgi sahibi olabiliriz.” (E2) Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumuyla başa çıkma ve engellilikle ilgili sorularına doğru cevaplar verebilmek için din eğitimi ihtiyacı olduğu kabul etmekle birlikte, kendi özel durumlarından dolayı bu eğitimin kitap vb. materyaller ile tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca ebeveynler, çevreden kendilerine yöneltilen soru ve sorgulamalara cevaplar bulabilmek adına din eğitimi içerikleri hazırlanmasının faydalı olabileceğini düşünmektedir. Bu durum katılımcı E15 tarafından şu şekilde vurgulanmıştır: “Çocuğumun sorularına cevap verebilmek ve sorunlarını çözebilmek için din eğitimi ihtiyacı duyuyorum. Çocuğum engelli olduğu için o olmadan dışarı çıkamıyorum ve çocuğumla birlikte eğitim almam da oldukça zor. Bu nedenle bize engellilerin din eğitimi dair kitaplar hazırlanıp verilirse daha faydalı olur diye düşünüyorum. Kitapları okuruz ve bizim açımızdan da iyi olur. Dini anlamda engelliliği anlarız ve çevremizden gelen sorulara da çocuğumuzun sorularına da cevaplar verebiliriz.” (E15) Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumuyla başa çıkmaya çalışmanın ve çocuklarının soru ve sorgulamalarının yanı sıra çevrelerinden de çeşitli soru ve sorgulamalarla muhatap olmaktadır. Nitekim engelli bir çocuğa sahip olmak toplumda dikkatleri çekmekte ve engelliliğin sebebi sorgulanmaktadır. Bu soru ve sorgulamalar bazı durumlarda ebeveynler için çok can sıkıcı bir hâl alabilmekte ve hatta soruların artması ebeveynleri toplumdan uzaklaştırabilmektedir. Engelli birey ve ebeveynlerinin bireysel yaşamalarını, sosyal hayata adaptasyon ve entegrasyonlarını kolaylaştırıcı önlemler alınması faydalı olacaktır (Coşkun, 2016). Engelliliğe dair toplumsal bir farkındalığın oluşması, toplumun engelli birey ve ebeveynlerine bakış açısını değiştirebileceği için gerek ebeveyn gerekse engelli birey açısından olumlu katkı sağlayabilir. Bu gibi olumsuz yaklaşımların ve sorunların üstesinden gelmede eğitim ve özellikle din eğitiminin olumlu yönde katkısı olabilir. Nitekim toplumda engelliliğe yönelik olarak engelliliğin bazı hurafelerden kaynaklandığı veya Allah’ın bir cezası olarak düşünülmesi gibi bazı yanlış dini yaklaşım ve düşüncelerin bulunduğu bilinmektedir. “Şok ve inkar sürecini atlatan ebeveynler, bir sonraki aşamada ‘bu niçin başımıza geldi?’, ‘bu neden bize oldu?’ gibi sorulara yanıt arar. Öfke duygusu çeşitli hedeflere yöneltilir. Kızgınlık duygusunu engelli çocuğa, başkalarına, örne-

ğin uzmanlara, normal çocuğa sahip ailelere ve hatta Allah’a bile yansıtılabilen aile, engelli bir çocuğa sahip olmalarını kendi davranışları için bir ceza olarak görebilir” (Coşkun, 2016, 86). Bu yaklaşım ve düşüncelerin ebeveynlere yansıtılması çoğu kez ebeveynleri de olumsuz yönde etkilemekte ve engelliliği kabullenme ve engellilikle başa çıkma süreçlerini zora sokmaktadır. Engelli bireylere yönelik olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan “Soru Cevaplı Engelliler İlmihali” isimli çalışma da engelli birey ve ebeveynlerine, soru ve sorunlarına çözüm bulabilmeleri açısından katkı sağlayabilir. Engelliler ilmihali, engelli bireylerin dini anlamaya ve uygulamaya çalışırken sıklıkla karşılaştıkları soru ve sorunları inceleyen ve anlaşılır bir üslupla cevaplar sunmaktadır (Kumaş vd., 2020).

3.2. Evde Din Eğitimi Verilmesi

Ebeveynlere yönelik din eğitiminde dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi de ebeveynlerin, engelli çocuklarıyla çok fazla vakit geçiriyor olmasıdır. Ebeveynler, çocuklarıyla ilgilenmekten kendilerine dahi vakit ayıramamaktan yakınmaktadır. Bu durumda ebeveynlere yönelik eğitim süreçlerinin ev dışında planlanması ebeveynlerin katılımını zorlaştıracaktır. Engelli bireyler, kendi ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmakta ve ebeveynleri her an onların yanında bulunmaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin halk eğitim merkezleri vb. kurumlarda eğitim-öğretim faaliyetlerine katılması da oldukça zordur. Bu durum katılımcı E2 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Bizler engelli çocuklarımızın yanlarından ayrılamıyoruz, bu nedenle eğitim almak için evden dışarı çıkmamız da pek mümkün değil. Yani okul, cami gibi yerlere çocuğumuz olmadan gidemiyoruz, çocuğumuz engelli olduğu için onunla da gidemiyoruz. O yüzden bize din eğitimi evimizde verilirse daha faydalı olur diye düşünüyorum. Bu eğitimin sürekliliği de önemli aslında. Bir kez verilip bırakılmamalı, mesela 6 ayda bir ve yeni sorunlara yönelik eğitimler verilmeli, sonuçta her gün yeni bir şeyle karşılaşıyoruz. Mesela okul, cami veya müftülüklerden bir ekip görevlendirilip bizlere bu kişilerin bilgileri verilebilir ve bu kişiler belirli aralıklarla evlerimize gelerek bizlere din eğitimi verebilirler. Bu sayede soru ve sorunlarımızı onlarla paylaşırsınız ve onlar da bize yardımcı olacak din eğitimi verirler.” (E2) Ebeveynlere yönelik planlanacak din eğitimi süreçlerinin evde uzman bir ekip aracılığıyla uygulanmasının daha faydalı olacağı vurgulanmıştır. Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumundan ötürü evden dışarı yalnız çıkamadıklarını ve çocuklarıyla birlikte her ortama giremediklerini belirtmişlerdir. Ebeveynlere yönelik din eğitiminin bu özel durum

dikkate alınarak tasarlanması gerekmektedir. Bununla birlikte ebeveynler, okul, cami ve müftülük aracılığıyla bir ekip oluşturulup kendilerine yardımcı olabileceğini de vurgulamıştır.

Ebeveynlerin dikkat çektikleri bir başka husus ise, eğitim-öğretim mekanlarının fiziki bakımdan engellilere yönelik tasarlanmalıdır. “Gerek Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda gerekse Halk Eğitim Merkezlerinde engelli bireylere yönelik düzenlemeler yapılmakla birlikte bu düzenlemelerin yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Bu durum yaygın eğitim açısından ön plana çıkan cami, Kur’an Kursu gibi kurumlar ve mekanlar için de geçerlidir. Bu kurum ve mekanların engelli bireylere uygun hazırlanmaması engelli birey ve dolayısıyla ebeveynlerinin bu mekanlara ulaşımını engellemektedir” (Pekcan, 2022, 85). Bu eksiklikle birlikte ebeveynlere verilecek din eğitiminin evde olacak şekilde planlanması oldukça önemlidir. Ülkemizde MEB tarafından düzenlenen “Evde Eğitim Hizmetleri” son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde uygulanan evde eğitim, “sağlık problemi nedeniyle örgün eğitim kurumlarından doğrudan yararlanamayacak durumda olduğunu sağlık raporu ile belgelendiren okul öncesi, ilkokul, orta-okul ve lise çağındaki özel eğitim ihtiyacı olan öğrenciler için evde sunulan eğitim hizmeti” (MEB, 2010) olarak tanımlanmaktadır. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere, evde eğitim hizmetleri engelli bireylere yönelik olarak tasarlanmaktadır. Ebeveynlerin talepleri dikkate alındığında bu uygulamadan farklı olarak engelli çocuğu olan ebeveynlere yönelik bir evde eğitim hizmeti tasarlanması faydalı olabilir. Ebeveynlere yönelik din eğitiminin evde olması gerekliliği katılımcı E18 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Günümün çoğunu çocuğumla ilgilenerek geçiriyorum. Bu nedenle kendime fazla zaman ayıramıyorum ve bu durumda çocuğum için verilecek eğitime de zaman ayıramayacağım. Bu sadece benim için geçerli bir durum değil aslında. Engelli çocuğu olan her anne, benim gibi çocuğuyla zaman geçiriyor. Bu nedenle bize bir eğitim verilecekse bu eğitimin bizlerin evlerinde verilmesinden başka çare yok. Evlerimizde eğitim verilirse daha faydalı olur.” (E18) Ebeveynler günlerinin çoğunu evlerinde geçirmektedirler. Dolayısıyla bu durum dikkate alınmadan hazırlanacak din eğitimi yeterli faydayı gösteremeyecektir. Engelli bireylerin ve ebeveynlerinin cami, Kur’an Kursu ve din eğitimi verilen diğer mekanların fiziki olarak engellilere göre tasarlanmamış olması engelli birey ve ebeveynlerinin din eğitimine ulaşmasını engelleyen unsurlardan biridir (Özdemir, 2018).

Ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynlere, uzaktan eğitim yöntemiyle eğitim programları hazırlanmasının faydalı olacağı düşünülebilir. Özellikle

salgın dönemi sonrası ülkemizde ve dünyada uzaktan eğitim faaliyetleri hız kazanmıştır. Nitekim ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli toplantılar uzaktan/online olarak yapılmıştır. Uzaktan eğitimin ekonomiklik ve kolaylık açısından önemli avantajları bulunmaktadır. Salgın döneminde de gerek temel ve orta öğretim kurumlarında gerekse yüksek öğretim kurumlarında uzaktan eğitim metodu oldukça işlevsel kullanılmıştır. Engelli birey ve ebeveynleri açısından baktığımızda ise sosyalleşme imkanının olmaması açısından dezavantajlı görülmektedir (Başkonak, 2021). Bununla birlikte ebeveynlerin, çocuklarının engellilik durumlarından ötürü yaşantılarındaki kısıtlanmalar göz önüne alındığında uzaktan eğitime katılımlarının nispeten kolay olabileceği ve kısmen de olsa sosyalleşmelerine katkı sağlayabileceği düşünülebilir.

3.3 Rehabilitasyon Merkezlerinde Din Eğitimi Verilmesi

Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumları dolayısıyla eğitim kurum ve mekanlarına ulaşmada zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ebeveynlere verilecek din eğitiminin ortamı bu bakımdan önem arz etmektedir. Ebeveynlerin bir kısmı çocuklarını sık sık götürdükleri ve günlerinin çoğunu geçirdikleri rehabilitasyon merkezlerinde kendilerine yönelik din eğitimi içeriklerinin verilebileceğini düşünmektedirler. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, engelli bireylere göre tasarlandığı için engelli birey ve ebeveynlerinin bu kurum ve mekanlara ulaşımı daha kolaydır. Bununla birlikte, bu merkezlerde engelli bireylere yönelik yoğun bir program uygulanmakta ve bu sırada ebeveynler bekleme salonu gibi yerlerde vakit geçirmektedirler. Bu bakımdan ebeveynler rehabilitasyon merkezlerinde geçirdikleri zamanın değerlendirilebileceğine dikkat çekmektedir. Rehabilitasyon merkezlerinde ebeveynlere yönelik din eğitimi faaliyetlerinin planlanabileceği katılımcı E6 tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Biz çocuğumuzla ilgilendiğimiz için dışarı çıkmaya ve kendimize veya başka şeylerle ilgilenmeye vakit ayıramıyoruz. Haliyle eğitim veya din eğitimi almamız da oldukça zorlaşıyor. Biz evden dışarı çıktığımızda daima yanımızda çocuğumuz da bulunuyor. Onu haftanın belirli günleri rehabilitasyon merkezine götürüyoruz. Bu kurumlar engellilere göre hazırlandığı için bizim ulaşımımız da kolay oluyor. Mesela çocuğumuz rehabilitasyon merkezinde eğitim alırken bizler orada bekliyoruz. Bu sürede bizlere din eğitimi verilebilir. Aynı şekilde rehabilitasyon merkezlerinde çocuklarımıza verilen diğer eğitimlerin yanına din eğitimi de eklenebilir.” (E6) “Ortopedik engelli bireyler, eğitim ve fizik tedavi gibi çeşitli özel eğitim ve rehabilitasyon süreçleri için bu kurumlara başvururlar. Bu kurumlar doğrudan engelli bireylere

yönelik hazırlandığı için ulaşım imkânı oldukça rahattır” (Pekcan, 2022, 86). Engelli bireyler, rehabilitasyon merkezlerinde fiziksel, bilişsel ve sosyal bakımdan gelişim göstermektedir. Tüm bu etkinlikler uygulanırken ebeveynleri ise kurum içerisinde kendilerine tahsis edilen yerlerde beklemektedir. Burada geçirdikleri sürenin değerlendirilebileceğini ve kendilerine din eğitimi verilebileceğini vurgulamışlardır. Konuyla ilgili katılımcı E16 ise şu ifadeleri kullanmıştır: “Çocuğumu rehabilitasyon merkezine götürüyorum. O seanstayken ben ve diğer ebeveynler bekleme salonunda bekliyoruz. Aslında bu süre değerlendirilip bize din eğitimi verilebilir. Bu sayede o vakti de değerlendirmiş olabiliriz. Bizim başka bir kuruma katılıp eğitim almamız çok zor. En uygunu rehabilitasyon merkezlerinde bizlere din eğitimi verilmesi diye düşünüyorum.” (E16) Ebeveynler özellikle farklı kurumların fiziki yapılarından dolayı ulaşım imkanlarının sınırlı olduğunu vurgulamışlardır. Bu bakımdan hafta içerisinde sık sık bulundukları ve ulaşım imkanlarının da kolay olduğu, aynı zamanda çocukları eğitim faaliyetlerindeyken kendilerinin boş vakitlerinin de olduğundan hareketle özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde kendilerine yönelik din eğitimi programlarının uygulanabileceğini düşünmektedir.

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri engelli bireylerin fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir. Burada özel eğitim alanında uzman eğitimcilerin düzenlemiş oldukları etkinlik ve faaliyetlerin engelli bireylerin motivasyonlarını arttırdığı değerlendirilmektedir. Bu kurumların eğitim programları içerisinde din eğitiminin yer almaması ise dikkat çekici bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Engelli bireylerin ebeveynlerine ve çevrelerine dinle ilgili soruları ve sorgulamalarının olduğu ve bu soru ve sorgulamalara yeterli cevap bulunamaması durumunda giderek arttığı görülmektedir. Rehabilitasyon merkezlerine din eğitimi programının eklenmesi, engelli bireylerin din eğitimi ihtiyacını karşılamalarına destek olabilir, aynı zamanda soru ve sorgulamalarına din eğitimi alanında uzman eğitimcilerin doğru ve yetkin cevaplar vermesini sağlayabilir. Bu soru ve sorgulamaların doğru cevaplanması engelli bireylerin engelliliği anlamlandırma, kabullenme ve engellilikle başa çıkabilmeleri açısından da önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Ortopedik engelli çocuğu olan ebeveynler, çocuklarının dini bağlamdaki soru ve sorunlarının olabildiğini, bu soru ve sorunların üstesinden gelebilmeleri ve engelliliği anlamlandırmaları açısından din eğitimine ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir. Engelli çocukların, engellilik durumlarının farkına

varmalarıyla birlikte engelliliğe yönelik soru ve sorgulamaları ortaya çıkmaktadır. Çocukların en yakınında bulunmaları sebebiyle ebeveynler bu soru ve sorgulamaların ilk muhataplarıdır. Ebeveynlere yöneltilen engelliliğin nedenine yönelik sorulara, ebeveynlerin dini bağlamdan cevaplar vermeleri engelli çocukların dini içerikli soru ve sorgulamalara yönelmesini etkileyebilmektedir. Ebeveynlerin, engelliliği anlamlandırmalarında yardımcı olduğunu düşündükleri sabır, şükür, imtihan, mükafat gibi dini referansları çocuklarına da tavsiye etmeleri, çocukların dini bağlamda yeterli bilişsel düzeyde olmamaları sebebiyle bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Öte yandan ebeveynlerin, çocuklarının dini içerikli soru ve sorgulamalarına yeterli cevapları verememeleri de çocukların soru ve sorgulamalarının artmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan ebeveynlere verilecek din eğitimi sayesinde ebeveynler çocuklarının dini içerikli sorularını yeterli ve düzeylerine uygun bir şekilde cevaplayabilir, engelli çocukların engelliliği kabullenme ve engellilikle başa çıkmalarında dini referanslardan olumlu anlamda faydalanabilirler. Kara tarafından yapılan çalışmada, ebeveynlerin çocuklarının engellilik durumuyla başa çıkma ve engelliliğe yönelik olumlu tutum geliştirmelerinde dini inançlarının olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kara, 2003; Kaya, 2014). Nitekim ebeveynler, doğru ve yeterli dini bilgiye sahip olmanın engelliliğin getirdiği zorluklarla başa çıkmalarında olumlu katkısı olduğunu düşünmektedir. Ebeveynlere özellikle yakın çevrelerinden yöneltilen engellilikle ilgili sorular ve engelliliğe dair olumsuz yaklaşımlar çoğu zaman dini içeriklere de sahip olmaktadır. Toplumun engelliliğe bakış açısı oldukça farklılıklar içermektedir. Engelliliği bir sağlık sorunu olarak değerlendirmenin yanında engelliliğin ‘günahların karşılığı olarak değerlendirilmesi’ ve ‘metafizik varlıklarla ilişkilendirilmesi’ de ebeveynlerin sıklıkla karşılaştıkları olumsuz tutum ve davranışlardandır. Ebeveynlerin karşılaşmış oldukları bu tutum ve davranışların üstesinden gelmelerinde din eğitiminin önemli bir katkısı olabilir. Dinin engelliliğe bakış açısını bilen bir birey, çevreden gelecek olan olumsuz yaklaşımlara cevap verebilir veya bu yaklaşımların etkisinde kalmayabilir.

Ebeveynlere verilecek din eğitimin içeriği de oldukça önemlidir. Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumuyla ilgili çeşitli soruları olduğunu ve bu soru ve sorgulamalarının çoğu zaman dinin engelliliğe bakışı ve engellilere sağladığı kolaylıkları içerdiğini ifade ederek din eğitiminin öncelikle dinin engellilere bakış açısı ve engellilere sağladığı kolaylıklardan oluşması gerektiğini vurgulamışlardır. Çocuklar, birçok davranış ve tutumu ebeveynlerini örnek alarak yapmaya çalışırlar. Engelli çocuklar, ebeveynlerini taklit ederek onların yaptıklarını yapmaya çalışır ve engellilik durumlarından dolayı yapamadıkla-

rında üzülp içe kapanabilirler. Namaz ibadeti çocukların ebeveynlerini taklit ettikleri davranışlardan biridir. Çocukların namaz kılan ebeveynlerinin yanlarına gelip onları taklit ederek namaz kılmaya çalıştıkları bilinmektedir. Engelli çocuklar, engellilik durumlarından dolayı namaz kılmakta zorlanabilmekte, ebeveynlerine bu konuda sorular yöneltebilmektedir. Bu nedenle, ebeveynlere verilecek din eğitimi içerisinde İslam'ın ibadetlerde engellilere sağladığı kolaylıklardan söz edilebilir. Engelli bireylerin nasıl namaz kılması gerektiği ve onlara sağlanan ruhsatların ebeveynlere öğretilmesi, engelli bireylerin bu gibi soru ve sorunlarının üstesinden gelebilmelerine yardımcı olabilir. Öte yandan engelliliğin geçtiği ayetlerde, engelli doğma veya engelli olmanın hangi sebeplerden kaynaklandığına dair bilgi bulunmamaktadır. Sadece sorumluluklar hakkında bilgiler yer almaktadır. “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar.” (el-Fetih 48/17) “Diğer engellilerde olduğu gibi ortopedik engelli bireyler de bazı dini sorumluluklardan muaf tutulmuşlardır. Bu da onlara yaratıcının sunduğu bir kolaylıktır” (Yıldırım, 2020, 63).

Ebeveynlere yönelik hazırlanacak olan din eğitimi içerikleri, imtihan bilinci ve ahiret inancı konularını içerebilir. “Engelli birey ve ebeveynlerinin karşılaştıkları bu sorunla başa çıkmalarında dini inançlarının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Onlar hayatın anlamını, Allah'ın kullarına karşı son derece merhametli olduğunu, bütün kullarına karşı adaletle muamele ettiğini, mevcut durum karşısında gereken sabrı göstermeleri durumunda ahirette fazlasıyla bunun karşılığını görececeklerini bilirler. Allah'ın kendilerine asla haksızlık etmediğine inanırlarsa elbette hayata daha sağlam tutunacaklar ve güçlükleri daha kolay aşacaklardır” (Coşkun, 2016, 91). Ebeveynler, çocuklarının engel durumu ile ilgili soru ve sorgulamalarına çoğu kez engellilik durumunun imtihan olduğu şeklinde cevaplar vermektedirler. Ebeveynler engelliliğin bir imtihan olduğunu vurgulamakla birlikte, bu imtihan karşısında gösterecekleri sabırla ahirette mükafatını alacaklarını da söylemektedirler. Gerek ebeveynlerin gerekse engelli bireylerin doğru bir imtihan bilinci ve ahiret inancı bilgisine sahip olmaları açısından ebeveynlere yönelik din eğitimi içeriklerinde imtihan ve ahiret inancı bilgilerinin yer alması önem arz etmektedir. Doğru ve yetkin bir imtihan ve ahiret inancının engelli birey ve ebeveynlerine katkı sağlayabileceği gibi yanlış ve yetersiz bir imtihan ve ahiret inancı ise engelli birey ve ebeveynlerine engellilikle başa çıkma ve engelliliği kabullenme süreçlerinde zarar verebilir. Öte yandan ebeveynler, çocuklarının ahiret ile ilgili sorularına

cevap vermekte zorlanmaktadırlar. Ahiret konusunun özellikle engelli bireylere yönelik mükafat yönleriyle ele alınması engelli birey ve ebeveynleri için faydalı olabilir. Nitekim engelli birey ve ebeveynlerinin dünyada karşılaştığı zorluk ve sıkıntıların mükafatını ahirette alacaklarına inanmaları olumlu yönde motivasyon sağlamaktadır.

Ebeveynler, peygamberlerin ve engelli sahabenin örnek yaşantılarının kendilerine ve engelli çocuklarına olumlu katkı sağladığını vurgulamışlardır. Engellilik durumundan dolayı sıkıntıya düştüklerinde, peygamberlerin de sıkıntı yaşadıklarını ve bu sıkıntıyla mücadele ettiklerini, sabır gösterip mükafatını alacaklarına inandıklarına dair örnekler, engelli birey ve ebeveynlerine olumlu yönde katkı sağlayabilir. Bu bakımdan, peygamberlerin tebliğ faaliyetleri esnasında yaşadıkları zorluklar engelli birey ve ebeveynlerine örneklik sağlayabilir. Bununla birlikte engelli sahabenin yaşantılarından örneklerin anlatılması engelli bireylere ve ebeveynlerine katkısı olabilir. Engelli sahabenin tecrübe ve yaşantılarının engelli bireylere katkısına yönelik Acara'nın yaptığı araştırmada, engelli sahabe tecrübelerinin engelli birey ve ebeveynlerine katkı sağladığı, motivasyonlarını arttırdığı ve engellilikle başa çıkmada yardımcı olduğu tespit edilmiştir (Acara, 2013). Ebeveynlere verilecek din eğitimi içerisinde engelli sahabenin hayatlarının anlatılması ve peygamberlerin karşılaştığı zorluklarla mücadele yöntemlerinden söz edilmesi, engelli birey ve ebeveynlerine yardımcı olabilir. Engelli sahabenin, engellilik durumlarına rağmen toplumda önemli bir yer edinmeleri, engellilikle başa çıkma ve engelliliği kabullenme yolları engelli bireyler için önemli bir örnektir. Nitekim Kula tarafından yapılan bir araştırmada, Hz. Peygamber'in hayatından verilen örneklerin engelli bireylerin engellilik durumunu kabullenme ve engellilikle başa çıkmalarında olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kula, 2011). Peygamberlerin engelli bireylere yaklaşımları da engelli birey ve ebeveynleri için önemlidir. Konuyla ilgili bir çalışmada Sancaklı, Hz. Peygamber'in engellilere yönelik tutum ve davranışlarının engelli bireylerin engellilik durumunu kabullenme ve engellilikle başa çıkmasında olumlu katkı sağladığını vurgulamıştır (Sancaklı, 2006).

Ebeveynlere yönelik din eğitimin içeriklerinin yanı sıra yöntemi de önem arz etmektedir. Ebeveynler, engelli çocuğa sahip olma durumları göz önüne alınarak çeşitli yöntemlerle kendilerine din eğitimi verilebileceğini ifade etmişlerdir. Ebeveynlerin tavsiye ettikleri yöntemlerden ilki, kitap veya broşürler hazırlanarak din eğitimi verilebileceği şeklindedir. Ebeveynler, engelli çocuğa sahip oldukları için çoğu zaman evden dışarı çıkmakta zorlanmakta ve

farklı kurum ve kuruluşlarda eğitim alma durumlarının oldukça güç olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle kendilerine verilecek eğitimin, engellilerle ilgili temel bilgileri, dinin engellilere sağladığı kolaylıkları, engelliliğin dindeki yerini, engelli sahabenin örnek yaşamlarını, engelli çocukların sık sorduğu dini soruları ve bu soruların cevaplarını içeren kitap veya broşürlerin hazırlanması ebeveynler için faydalı olabilir.

Ebeveynler, çocuklarının engellilik durumu dolayısıyla vakitlerinin çoğunu evde çocuklarıyla geçirirler. Bu nedenle kendilerine verilecek din eğitiminin evde planlanması gerektiğini önemle ifade etmişlerdir. Toplumdaki birçok kurum, kuruluş binaları ve mekan fiziki olarak engelli bireylere göre tasarlanmamıştır. Okul ve cami gibi insanların en çok kullandığı ortak kullanım alanları bile engellilere göre planlanmamıştır ve bu gibi mekanlara engellilerin ulaşımı oldukça güçtür. “Tarihi camiler için Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden izinlerin alınamadığı, cami derneklerinin veya cami cemaatinin yapılacak olan düzenlemelere rıza göstermediği ve camilerin fiziki şartlarının elvermediği, yeterince engelli bireyin camiye gelmediği, diğer cemaate engele olacağı gibi bahaneler ileri sürülerek gecikmeler yaşanmaktadır” (Başkonak, 2017). Başkonak’ın tavsiye ettiği engelli bireylere yönelik tasarlanan cami mimarisi (Başkonak, 2017) önemli bir örnektir ve uygulamaya geçirilmesi engelli bireyler ve ebeveynleri için oldukça önemlidir. Bazı özel cami dışında engellilere uygun cami mimarisinin henüz geliştirilemediği, önceden yapılmış yapılarda da engellilere yönelik göstermelik düzenlemeler yapıldığı görülmektedir (Turanalp, 2018). Bu gibi eksiklikler nedeniyle ebeveynlere yönelik eğitim ve din eğitimlerinin onların en sık bulundukları yer olması nedeniyle evde planlanması faydalı olabilir. Engelli çocuğu olan ebeveynler tespit edilerek, görevlendirilecek bir ekip aracılığıyla hem ihtiyaçlarının giderilmesi hem de eğitim ve din eğitimi içeriklerinin düzenlenmesi, ebeveynlere çok yönlü olarak katkı sağlayabilir. Bu durum ebeveynlerin eksik kalan sosyalleşmelerine de yardımcı olabilir.

Ebeveynler, belirli günler çocuklarını rehabilitasyon ve özel eğitim merkezlerine götürmektedirler. Çocuklar rehabilitasyon merkezlerinde çeşitli eğitim ve etkinliklere katılırken ebeveynleri onlar için belirlenen bekleme salonu vb. yerlerde çocuklarını beklemektedirler. Ebeveynler bekleme salonlarında oldukça fazla vakit geçirmekte ve kendilerine yönelik herhangi bir etkinlik vs. de planlanmamaktadır. Burada geçirilen vaktin değerlendirilebileceğini belirten ebeveynler, kendilerine verilecek din eğitiminin bu süre zarfında planlanabileceğini düşünmektedirler. Normal zamanda çocuklarıyla ilgilenmekten

vakit bulamayan ve her an çocuklarını düşünen ebeveynler, çocukları etkinliklerde ve güvende oldukları bu zaman diliminde kendilerinin de rahatlıkla eğitim alabileceklerini ve bunun çok faydalı olacağını düşünmektedirler. Bu kurum ve kuruluşlarda görevli personelin dini soruları cevaplayabilecek ve din eğitimi verebilecek düzeyde donanımlı olması gerekmektedir. “Engelli bireylerin eğitim ve öğretimini, Eğitim Fakültelerinin Özel Eğitim bölümlerinden mezun olan öğretmenler gerçekleştirmektedirler. Bu bölümlerin müfredatında engellilerin din eğitimi ve öğretimine yönelik herhangi bir ders yoktur. Eğitim fakültelerinin özel eğitim bölümleri mükafatının engellilerin din eğitimi ve öğretimi ihtiyacını karşılayacak şekilde yeniden gözden geçirilmeli, söz konusu alan ile ilgili dersler konulmalıdır” (Coşkun, 2016, 173).

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Burak PEKCAN % 50 – Cemal TOSUN % 50

Kaynaklar / References

- Acara, Yusuf. “Saadet Asrı Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 131-171.
- Akgemik, Fatma Zehra. *Zihinsel Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Dini Başa Çıkma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2020.
- Ayten, Ali. *Din, Erdem ve Sağlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Başkonak, Mustafa. “Covid-19 Salgın Sürecinde Engellilere Yönelik Uzaktan Yaygın Din Eğitimi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (28 Aralık 2021), 89-119. <https://doi.org/10.53112/tudear.995019>
- Başkonak, Mustafa. “Erişilebilirlik ve Ulaşılabilirlik Uygulamaları İle Cami Mimarisine Yeni Bir Bakış: Engelsiz Cami Örneği”. *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu*. ed. Ali Yılmaz vd. 607-619. Giresun: Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-şâhîh*. ed. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422.
- Büyüköztürk, Şener vd. (ed.). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- Cebeci, Suat. *Dini Danışma ve Rehberlik*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.

- Coşkun, İbrahim. *İlahi Adalet ve Engelli Bireyler*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. çev. M. Bütün - S. B. Demir. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2018.
- Çelik, Hüseyin. "İntihar Olgusu ve İslam'ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem". *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (2016), 149-164.
- Demir, Mustafa. "Hadis İlmi Açısından Engellilik". *İlahiyat Bilimleri Açısından Engellilik -I-*. ed. Mustafa Başkonak - Saadettin Özdemir. 70-97. Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.
- Döndüren, Hamdi. "İslam'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar". *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (sempozyum)*. 99-124. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Duman, M. Zeki - Akçakaya, Emine. "Engelli Bebeği Olacağını Öğrenen Kadınların Gebeliğe İlişkin Karar Verme Süreçlerini Etkileyen Faktörler". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 23/2 (Ekim 2020), 104-132.
- Erkan, Gönül. *Ortopedik Özürlü Çocukların Kendini Kabul Düzeyi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, 1990.
- Eser, Mithat. *Engelli Sahabiler*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Eser, Mithat. "İslam Tarihinde Engellilik". *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 43-59. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Kara, Elif. *Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bu Konuyla İlgili Dinî Tutumları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Kara, Elif. "Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Çocuklarının Durumunu Dini Açıdan Değerlendirmeleri". *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26/26-27 (2008), 317-331.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2017.
- Karataş, Münevver. *Görme Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kaya, Fuat. *Zihinsel Engelli Çocuklara Sahip Ailelerde Problem Çözme ve Dini Başa Çıkma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kula, Mustafa Naci. "Engelli Bireylerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik". *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 306-324. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Kula, Mustafa Naci. "Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 17-45.
- Kula, Naci. "Engelli Birey ve Ailelerinin Yaşantılarında Hz. Muhammed'in Örnekliliği". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 163-194.
- Kumaş, Ali vd. *Sorulu Cevaplı Engelliler İlmihali - İnanç, İbadet ve Sosyal Hayat-*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- MEB. "Evde ve Hastanede Eğitim Hizmetleri Yönergesi" 2629/73 (2010).
- Musayev, İslam. "Engelli Bireylere Sahip Ailelerin Din Eğitimi". *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 277-306. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Özay, Hilal. "İslam Hukuku Açısından Engellilik". *İlahiyat Bilimleri Açısından Engellilik -I-*. ed. Mustafa Başkonak - Saadettin Özdemir. 124-169. Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.

158 • ORTOPEDİK ENGELLİ ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇ VE İÇERİKLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

- Özdemir, Saadettin. “Türkiye’de Özel Eğitim ve Özel Eğitimde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 22-42. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Özmen, Dilek - Çetinkaya, Aynur. “Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadığı Sorunlar”. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 28/3 (2012), 35-49.
- Öztürk, Sevgi. *İşitme, Görme ve Ortopedik Engelli İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Kavramlarının Özel Eğitim Okullarına veya Kaynaştırma Eğitimine Devam Etme Durumlarına Göre İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Pekcan, Burak. *Ortopedik Engelli Bireye Sahip Ebeveynlerin Din Eğitimi İhtiyacının İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sancaklı, Saffet. “Hz. Peygamberin Engellilere Karşı Bakış Açısının Tespiti”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI/2 (2006), 37-72.
- Speraw, Susan. “Spiritual Experiences of Parents and Caregivers Who Have Children with Disabilities or Special Needs”. *Issues in Mental Health Nursing* 27/2 (01 Ocak 2006), 213-230. <https://doi.org/10.1080/01612840500436974>
- Tokur, Behlül. *İmtihan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Turanalp, Muhammed Fatih. “Ortopedik Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. ed. Saadettin Özdemir - Mustafa Başkonak. 189-206. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Duran Ali. “Tefsir İlmi Açısından Engellilik”. *İlahiyat Bilimleri Açısından Engellilik -I-*. ed. Mustafa Başkonak - Saadettin Özdemir. 46-69. Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.